

Hak Kavramı Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi

Bilge Kağan Şakacı*

Özet: Derin ekoloji hareketi kimi çalışmalarda insan merkezci, kimi çalışmalarda ise çevre merkezci çevre etiği içerisinde incelenmektedir. Bu bağlamda derin ekoloji, insan merkezci ve çevre merkezci çevre etikleri açısından, kavramı bulan ve geliştiren Arne Naess'in görüşleri çerçevesinde incelenmiştir. Derin ekolojinin temel unsurlarından biri hak kavramıdır. Arne Naess yaşamsal gereksinimler ve haklar arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Canlıların yaşama hakkı üzerinde durmakta, eşit yaşam ve gelişme hakkının nihai normlar olduğunu savunmaktadır. Ayrıca derin ekoloji platformunun hak kavramıyla ilgili iki ilkesi mevcuttur. Çalışmanın sonucunda Naess'in hak kavramını karmaşık bir kavram olarak görmekte olduğu anlaşılmıştır. Çalışma derin ekolojinin nasıl bir hak yaklaşımı benimsediğini analiz ederek ortaya koymuştur. Derin ekoloji hareketinin benimsediği hak yaklaşımının ise hem insan merkezliliğin hem de çevre merkezliliğin özelliklerini kısmen barındırmakta olduğu, ancak çevre merkezliliğin özelliklerinin daha ağır basmakta olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre etiği, insan merkezcilik, çevre merkezcilik, Arne Naess, derin ekoloji, hak.

An Analysis of Deep Ecology Approach in the Axis of Concept of Rights

Abstract: Some studies examine deep ecology movement in the anthropocentric environmental ethics, while others do it in the ecocentric environmental ethics. In this context, deep ecology has been studied in terms of anthropocentric and environmental ethics approaches within the framework of views of Arne Naess, who coined and developed the concept. One of the fundamental elements of deep ecology is the concept of rights. Arne Naess draws attention to the relationship between the necessities of life and rights. He emphasizes living things' right to life and argues that right to equal living and right to development are the final norms. In addition, the concept of deep ecology platform has two principles on the concept of rights. It has been understood as a result of the study that Naess sees the concept of rights as a complex concept. The study has analysed and revealed what kind of rights approach deep ecology adopts. It has been found that the rights approach adopted by the deep ecology movement contains properties of both anthropocentrism and ecocentrism but the properties of ecocentrism weighs heavily.

Key Words: Environmental ethics, anthropocentrism, ecocentrism, Arne Naess, deep ecology, right.

---

* Yrd.Doç.Dr., Aksaray Üniversitesi, İİBF., Kamu Yönetimi Bölümü, Aksaray/Türkiye.

GİRİŞ

Bu çalışma kapsamında derin ekoloji yaklaşımının hak kavramı ile ilgili temel dayanakları çözümlenecektir. Hak kavramı, derin ekoloji yaklaşımının temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Derin ekoloji platformunun iki ilkesi hak kavramıyla ilgilidir. Ayrıca Arne Naess yaşamsal gereksinimler ve haklar arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Eşit yaşam ve gelişme hakkının nihai normlar olduğunu savunmakta, canlıların yaşama hakkı konusu üzerinde durmaktadır. Yaklaşım, kavramı bulan ve geliştiren Naess'in görüşleri çerçevesinde incelenecektir. Çalışmanın yanıt aradığı sorular;

- Hak kavramı çerçevesinde derin ekoloji nasıl bir görüşe sahiptir?
- İnsanmerkezci çevre etiğine mi, çevre merkezci çevre etiğine mi daha yakındır?

İnsan merkezci-çevre merkezci çevre etiği dayanağından yola çıkılmasının nedeni; derin ekolojiyi analiz etmek için (bütün özellikleriyle) geniş bir çerçeve sağlaması ve bu çerçevenin gelişme aşamasındaki (henüz tam bir çerçeveye oturmamış) bir yaklaşımın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacak olmasıdır.

Çalışmanın konusu, insan merkezci ve çevre merkezci çevre etikleri ekseninde derin ekoloji yaklaşımının hak kavramı çerçevesinde çözümlenmesi ve eleştirisidir. Çalışmanın amacı, bu akımın nasıl bir etik yaklaşımı benimsediği ya da yaratmaya çalıştığını analiz ederek ortaya koymaktır.

Naess tarafından geliştirilen derin ekoloji kavramı etrafında şekillenen düşünce, ekoloji düşüncesi içindeki önemli akımlardan biridir. Bu akımın ilkelerini Naess ve George Sessions formüle etmiştir. “Derin ekoloji”nin isim babası da Norveçli filozof Arne Naess'dir. Naess,¹ derin ekoloji, sığ ekoloji ayrımını ilk defa 1972'de “Üçüncü Dünyanın Geleceği” konferansında yapmıştır. “The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movements: A Summary” (Sığ ve Derin, Uzun Menzilli Ekoloji Hareketleri: Bir Özet) (1973) makalesiyle derin-sığ ekoloji arasındaki farklılıkları göstermiş, “*The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects*” (Derin Ekoloji Hareketi: Bazı Felsefi Görünüşleri) (1986) makalesiyle de ilkeleri ortaya koyup ayrıntılandırmıştır (Önder, 2003a: 147-148).

DERİN EKOLOJİNİN İLKELERİ

Hak kavramının derin ekoloji açısından analizine girişmeden önce derin ekolojinin ilkeleri üzerinde de durmak faydalı olacaktır. Naess, derin ekoloji destekçileri arasında ortak bir zemini ifade etmek için açık bir “platforma” olan gereksinimi kabul etmektedir. Bu yüzden, ortak zemini kurgulayan bir platform

¹ Naess, öncü bir dağcıdır. Pakistan'daki 7.700 metrelik Tiriç Mir Dağı'na 1954'te düzenlenen ilk çıkışı yönetmiştir (arsiv.ntvmsnbc.com, 2011).

hazırlamak için Amerikan derin ekoloji destekçisi Sessions ile çalışmıştır (Benton, 2007: 79). Naess ve Sessions'ın üzerinde anlaşarak formüle ettikleri derin ekolojinin ilkeleri sekiz noktada toplanmaktadır (Naess, 1995a: 68):

1- Yeryüzündeki insan ve insan dışı yaşamın iyi durumda olması ve gelişmesi kendi başına² değerlidir. Bu değerler insan dışı dünyanın insan amaçları için yararlı olup olmamalarından bağımsızdır.

2- Yaşam formlarının zenginliği ve çeşitliliği bu değerlerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunur ve kendi başlarına da bir değerdir.

3- Yaşamsal gereksinimlerini karşılamak dışında insanların bu zenginliği ve çeşitliliği azaltmaya hakları yoktur.

4- İnsan yaşamının ve kültürlerinin gelişimi, insan nüfusunun önemli ölçüde küçülmesiyle bir arada olabilir. İnsan dışı yaşamın gelişimi daha küçük bir insan nüfusunu gerektirir.

5- İnsan dışı dünyaya mevcut insan müdahalesi aşırıdır ve bu durum hızlı bir şekilde kötüleşmektedir.

6- Dolayısıyla politikalar değişmelidir. Bu politikalar temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapıyı etkilemektedir. Bu değişikliğin gerçekleşmesi halinde ortaya çıkan durum, mevcut durumdan büyük ölçüde farklı olacaktır.

7- İdeolojik değişiklik gittikçe yükselen bir yaşam standardına bağlı kalmaktan çok, temelde yaşam niteliğini takdir etme (önemini anlamak) (içsel değer durumlarında yaşama) yönünde olacaktır. İrilik (*bigness*) ve büyüklük (*greatness*) arasındaki farka ilişkin engin bir bilinç oluşacaktır.

8- Yukarıda anlatılan noktalara katılanlar gerekli olan değişiklikleri yerine getirmeye uğraşmakla doğrudan veya dolaylı olarak yükümlüdürler.

HAK AÇISINDAN ANALİZ

Naess'e göre, analitik felsefe bakış açısıyla, günlük yaşamda kullanılan birçok terim (örneğin "olgu", "doğrulama", "görev", "kendi içinde değer") gibi hak terimi de oldukça kuşku uyandırmaktadır (Naess, 1992: 167).

Derin ekoloji platformunun birinci ve üçüncü ilkeleri "hak" kavramıyla ilgilidir. Birinci ilke insan dışındaki canlılara haklar tanınmanın dayanağıdır. Derin ekoloji ile canlı hakları felsefesi arasında ciddi bir bütünleşme sağlanır (Ertan, 1998: 39-40). Derin ekoloji platformunun üçüncü ilkesi de hak kavramı ile ilgilidir. Bu ilke insanların yaşamsal gereksinimlerini karşılamak dışında yaşam formlarının zenginliği ve çeşitliliğini azaltmaya hakları olmadığını belirtmektedir. Naess'e göre üçüncü ilkedeki formülasyon belki de çok fazla güçlüdür. Ancak, ekolojik açıdan sorumsuz insan hakları beyanlarının büyüklüğü dikkate

² Eş anlamlıları: içsel değer (*intrinsic value*), doğasında bulunan değer (*inherent value*) dir.

alındığında, yapmaya hiçbir hakları olmadığı şey hakkında bir kural olduğunu duyurmak insanlar üzerinde ayıltıcı etki yaratabilir (Naess, 1992: 30). Burada yaşamsal gereksinimler ile diğer gereksinimler arasındaki fark önemlidir. Bilindiği gibi günümüzün tüketim toplumu ve kültürü tarafından bu fark reddedilmektedir (Görmez, 2003: 103). Naess, “yaşamsal gereksinim” teriminin karara varmakta dikkate değer bir genişliğe izin vermek için bilinçli olarak belirsiz bırakıldığını belirtmektedir. İklimlerde ve ilgili faktörlerdeki farklılıkların, şu anda var oldukları şekliyle toplumların yapılarındaki farklılıklarla birlikte dikkate alınması gerekmektedir (Naess, 1995a: 69). Maddede “hak” kelimesi ile anlatılmak istenen, Naess’e göre, “çocuklar ‘kız kardeşime vurmaya hakkın yok’ derken neyi kastediyorlarsa” aynı anlamdadır (Naess, 1994: 15).

Bunun yanında, Naess’e göre platformun üçüncü ilkesindeki kısa yorumlarda, ‘-meye hakkın yok’ ifadesinin her gün kullanılan ‘küçük kardeşinin yemeğini yemeye hakkın yok!’ cümlesine benzer bir şekilde hakkın günlük kullanımındaki gibi bir kullanıma sahip olduğu yeterince açık değildir. Bunun ‘Yemen gerekir...’ ile birebir aynı anlama geldiğini söylememektedir. Bu Ona göre ‘insan hakları’ ya da ‘hayvan haklarının’ varlığı sorusuna olumlu cevap verildiği anlamına gelmez. Naess, felsefede “haklar” kavramı konusunda büyük tartışmalar olması nedeniyle, ‘-meye hakkın yok’ ifadesinin üçüncü ilkede kullanılmasının akıllıca olmayabileceğini ve bu konuda ikna olmadığını vurgular. Bu ifadeyi kullanmak önemli bir sorunun sorulmasına da neden olabilir: ‘Hayvanların neden hakları olmuyor?’ Eğer cevap ‘hiçbir yükümlülükleri olamaz,’ ise, bu da şu soruya götürür: ‘Bebeklere ne demeli? Ya akıl hastaları?’ Bu tartışmalar, insanları, insanların insan olmayanlardan ayrı varlıklar oldukları şeklindeki katı görüşlerin yumuşatılmasına katkıda bulunabilir (Naess, 2005c: 62). Hayvanlar insanlarınkinden daha az olmayan var olma hakkına sahiptir. Bu durum sezgiye dayalı bir varsayımdır (Naess, 2005f: 147). Diğer yandan insanlar, dünyayı değiştirmek için başka bir yaşam biçiminden daha az hakka sahip değildir (Naess, 2005ç: 186).

Haklar ve Yaşamsal Gereksinimler

Naess’e göre, yaşamsal insan gereksinimlerinin karşılanması dışında insanların dünya üzerindeki yaşamın zenginliğini ve çeşitliliğini azaltmaya haklarının olmamasına işaret eden derin ekoloji platformunun üçüncü noktası, haklar ve gereksinimler terimleri arasındaki tartışmayı doğurmaktadır. “Hak” kavramı hakkında kuşku olan filozoflar, “insanların yapmaya hakkı yoktur” ifadesi yerine “insanların yapmaması gerekir” ifadesini önermektedir.

Bununla birlikte üçüncü noktanın onaylanması insanların ve insan dışı varlıkların haklarının varlığının kabul edilmesine dayanmamaktadır. “Yapmaya hakkı yok” ifadesinin adaletsizlik ve benzeri olgularla ilgisi olan önemli bir

gündelik kullanımı vardır ve aynıysa üçüncü noktanın formülasyonundaki “yapmaya hakkı yok” için de geçerlidir (Naess, 2005g: 568).

Yaşamsal gereksinimlerin farklı koşullarda farklılık göstermesi nedeniyle, kasten belirsiz olsa da, üçüncü nokta endüstri toplumlarının yaygın tüketiciliğinin yaşamsal gereksinimleri karşılamadığını ima eder. Gerçekten, böyle bir tüketicilik, insanların asıl gereksinimlerini karşılamadığını, çünkü ruhsal anlamda tatminsiz insanların kendilerini maddi mallarla doyurmak için başarısız denemeler yaptığını gösterir. Tüketim mallarının bir bağlı olma veya birlik anlamında doyumun yerini alması ölçüsünde, derin ekolojinin yedinci ilkesi, yüksek maddi yaşam standardının ille de “yaşamın niteliğinden zevk almak” ile bağdaşmadığını kabul etmektedir (Zimmerman, 1994: 26-29).

Yaşamsal gereksinimler ile ilgili olarak birkaç yorum vardır. Yaşamınızda gereksinim duyduğunuz şey, zengin ülkelerde arzu etmeniz için yönlendirildiğiniz şeyin küçük bir kısıntısı iken, korkunç yoksulluğun yaşandığı bölgelerde insanların çoğunun yaşamsal gereksinimleri, yaşam formlarının zenginliği ve çeşitliliğini azaltıp azaltmadıklarına bakılmaksızın, karşılanamamaktadır (Naess, 2005c: 62). Çoğu yazar, temel ya da yaşamsal gereksinimleri sınıflandırmaya çalışmıştır. Bazı koyun sahipleri için koyunlarını kurtlardan koruma gereksinimi yaşamsal önem taşımaktadır. Bu koyun sahiplerinin, kendi ekonomilerinin temelini ve nesiller boyunca yaşadıkları evi korumaları anlamına gelir (Naess, 2005d: 319).

Naess, Norveçteki Tvergastein’deki dağ kulübesine (kayaların üstünde) atıfta bulunarak, ilk harfini kullanarak, genel bakışını “Ekosofi T” olarak adlandırmaktadır. Kendi ekosofisinin ayrıcalığını reddederek ve Sokratvari kendini eleştirel sorgulama sürecini teşvik ederek, temel ilkeler ve normların geçerliliği açısından, mutlakiyetçilik, kibir ve “ölümsüzleştirmeyi” zaman içinde ve sosyal ve fiziki ortamda ortadan kaldırmak istemektedir (Zimmerman, 1994: 37). Naess, ‘A’dan Z’yi diğer olası ekosofi yelpazesini vurgulamak için kullanmıştır. Herkesin kendi felsefesini ortaya çıkarması ve düşünce ve eylemle kendi düşünce sistemini geliştirmesi gerektiği konusundaki ısrarlıdır (Morris, 1993: 39). Ekosofi T’nin en temel hareket noktası bütün canlıların kendilerini gerçekleştirme hakları olduğu görüşüdür. Naess’e göre “biyosferdeki tüm canlıların kendini gerçekleştirmeye eşit ölçüde hakları olduğu” açıktır. Diğer yandan eşit yaşama ve gelişme hakkı da sezgisel olarak anlaşılabilir açık ve net bir değer aksiyomudur (Naess, 1995b: 151-155). Derin ekoloji bağlamında kendini gerçekleştirme, insan ve insan dışındaki bütün varlıklar için geçerli bir haktır. Dolayısıyla insana özgü bir hak değildir. Bütün türlerin kendi doğal tarzına göre yaşam ve potansiyellerini geliştirme iradelerine işaret eder (Önder, 2003a: 158). İnsanın bağımlılığını göz ardı etme ve bir efendi-köle rolü oluşturma girişimi insanın kendine yabancılaşmasına katkıda bulunmuştur (Naess, 1995b: 152).

“Eşit hak” ile “ilke olarak eşit hak” farklı kavramlardır. Belirtildiği gibi, canlı veya cansız varlıkların her birinin eşit ölçüde kendini gerçekleştirme hakları vardır. Ancak bu hakka yalnızca “ilkece” sahiptirler; çünkü (Ünder, 1996: 203) gerçekçi bir pratik bazı öldürmeleri, araç olarak kullanmayı ve baskıyı zorunlu kılmaktadır (Naess, 1995b: 151-155). Ayrıca Naess, eşitlikçiliği fazla pahalı, ulaşılması güç bulurlarsa “eşit hak” yerini “ilke olarak eşit hak”ka bırakabileceğini belirtmektedir (Naess, 2005a: 292). Bir ekosistem içindeki herhangi bir organizma, varlığını sürdürebilmek için başkalarını besin veya sığınak olarak kullanmak zorundadır. Aksini düşünmek, yaşamın bütünüyle yok olmasına razı olmak demektir (Önder, 2003a: 162). Dolayısıyla organizmanın yaşayabilmesi için enerjisini dışarıdan alması ve başkalarını besin ya da sığınak olarak kullanması kaçınılmazdır. Bu ilke, insanın diğer canlı türlerini gereksiz öldürme ve kullanmalardan kaçınmasını, yaşamına, yaşam alanına ve kendilerini kendi doğal tarzlarına göre geliştirme hakkına müdahalesini en az düzeyde tutmasını emreder (Ünder, 1996: 203).

Diğer yandan biyosferik eşitliğin tüm türlerin mutlak eşitliği anlamına gelmediğini belirtmek için Naess “eşit haklara sahip olmak” ile “eşit kendini geliştirme hakkına sahip olmak” arasında ayrım yapmaktadır. Naess’e göre bütün türlerin “eşit” olduğunu savunmak ile bütün yaşam biçimleri için evrensel yaşama hakkından ve kendini gerçekleştirme düzeyinde eşitlikten söz etmek farklı durumlardır. Her türün potansiyellerinin ve gereksinimlerinin “eşit” olmadığı çok belirgin bir gerçektir (Önder, 2003b: 101). Tüm biçimlerin (formların) yaşama hakkı ölçülemeyen bir evrensel haktır. Yaşayan hiçbir tür, bu belirli yaşama ve gelişme hakkına diğer herhangi bir türden daha fazla sahip değildir. Belki de bunu açıklamanın en iyi yolu kendine özgü kapasitelerini ortaya koymak için bir hak - bütün yaşam biçimleri için eşit hak – olduğunu söylemek değildir. “Eşitlik” bir tür sayılabilirlik öngörmektedir ki bu da yanıltıcıdır (Naess, 1992: 166).

Nihai Normlar: Eşit Yaşama ve Gelişme Hakkı

Eşit hak anlamında tanımlanan “biyosferik eşitlik ilkesi” bazen yanlış anlaşılabilir olarak insanın gereksinimlerinin insan olmayan türlerin gereksinimlerinden asla öncelikli olamayacağı gibi bir yanlış sonuca varabilmektedir. Ancak bu asla kastedilmemiştir. Naess’e göre, pratikte, örneğin insana daha yakın olana (insana) karşı daha fazla yükümlülük duymaktayız. Dolayısıyla yükümlülüğü duyan da yükümlülük duyulan da insandır. Bu bazen insan olmayanların öldürülmesi veya yaralanmasını içine alan görevleri anlatır. Ancak örneğin gıda boyalarının test edilmesi için hayvanlara acı veren deneylerde kimyasalların verilmesi ciddi bir konudur. İnsanlar bize hayvanlardan daha yakındır, ancak gıda kozmetiği endüstrisini idare eden tatmin edilmemiş yaşamsal insan gereksinimi yoktur. İlgili öncelik hakkında tek bir norm vardır. Sorumlu kararlar norm sisteminin ta-

mamının dikkatlice gözden geçirilmesini gerektirir. İnsanların ikincil önemdeki, yaşamsal olmayan gereksinimleriyle insan dışındaki türlerin yaşamsal gereksinimleri arasında bir çatışma (uyuşmazlık) olması durumunda bunların karşılaştırılmasını, bazen de insanların yaşamsal gereksinimlerini ertelemesi gerektiğini ifade eder (Naess, 1992: 170-171). Burada sıkı bir insan merkezlik olmasa da yumuşak bir insan merkezlik göze çarpmaktadır. Çünkü böyle bir karşılaştırma sonucunda görülmektedir ki, her ne kadar insanın yaşamsal olmayan gereksinimleri karşısında insan dışındaki türlerin yaşamsal gereksinimleri karşılaştırılıp, hangisi önemliyse onun yararına karar verilmekte olsa da insanın yaşamsal gereksinimleri her zaman önceliklidir.

Benzer şekilde, “tüm canlılar eşit kendini gerçekleştirme hakkına sahiptir” ifadesi “bütünüyle kendini gerçekleştirme” nihai normundan türetilbilir olarak alınır³ ve “kızın son derece aç ve ona besin sağlamak için tek çare son kaplanı öldürmektir, yine de onu öldürme” ifadesi “tüm canlılar eşit haklara sahiptir” (artı geçerliliği sorgulanmamış bazı varsayımlar) ifadesinden türetilebilirse, işte o zaman Naess’e göre kimileri nihai normu reddetme eğilimi gösterir. Yani sonuçları kaplanlar açısından ne olursa olsun Ona göre, insanın görevi çocuğunu kurtarmaktır (ancak kızı için eldeki tek besin o olmuş olsa bile, görevi onu öldürmek değildir). Nihai bir normun reddi kendi ön varsayımlarından biri olarak bir tür sezgiye sahiptir.

Diğer taraftan, Naess’e göre, tüm canlıların gelişmek için sahip oldukları eşit haklar, şu anda tartışmalıdır ancak görüşlerin eşit hak lehine arttığı görülmektedir. İstenmeyen yaralama ve öldürmelerden kaçınmak için besin amaçlı hayvanların özel hipotezler ve normlar yoluyla öldürülmesi gereklidir. Çizgiyi tam olarak nereye çekmelidir? Açıktır ki, burada genel bir anlaşma yoktur. Tüm norm çarpışma çeşitlerini kapsayan ayrıntılı normları derlemeyi amaçlayan girişimler gerçekçi değildir ve metodolojik (yöntem bilimsel) olarak gereksiz olmasına rağmen hayvanlara gereksiz ağrı veya yaralamaya neden olmaya karşı bir norm oluşturulması yönünde bir hareket vardır. Burada gerekli ile kastedilen nedir? Açıkçası bu normların ve hipotezlerin karmaşık yapısına bağlıdır (Naess, 2005f: 494-495).

Hangi öldürme ve kullanmaların gerekli veya gereksiz olduğunu belirlemek için bir ölçüt bulmanın zorlukları olmasına karşın kaba ölçütler bulunabilir. Örneğin, spor olsun diye hayvanları, dişi için bir fili, kürkü için bir ayıyı öldürmenin insanın yaşamsal gereksinimlerini tatmin ettiğini söylemek zordur (Ünder, 1996: 203). Her yaşam biçiminin yaşamaya ve gelişmeye hakkı olduğu ilkesi, derin ekolojinin en temel ilkesidir. Dünyada var olan sisteme göre yemek için

---

³ Naess, birinin dünyanın son kaplanı veya kendi kızını kurtarmak gibi talihsiz bir seçim ile karşı karşıya olması durumunda kendi çocuğunu kurtarması gerektiğini söylemiştir. Ancak, bu kararın nadir bir türün kurtarılmasının daha yoğun nüfuslu türlerin bireylerini kurtarmaktan daha önemli olduğu düşüncesi ile eşitlenebileceği açık değildir (Zimmerman, 1994: 45).

öldürmek zorundayız. Ancak öteki canlıları yeterli neden olmadan öldürmemek derin ekolojideki temel öğelerden biridir. Buna bir temel sezgi de denilebilir. İnsanların olgunlaştıkça öteki canlıların sevinciyle sevinç duymaları bir başka ilke veya normdur. İnsanların kardeşleri gibi algılayabildikleri kedi ve köpeğın kederi insanların kederi olabilir. Benzer şekilde öteki canlılar ve dağların, nehirlerin, ovaların yok edilmesinden de insanlar aynı kederi duyabilmelidir.

Ulaştıkları uygarlık düzeyiyle insanlar sınırsız yok etme ve yıkma araçlarına sahiptir. Ancak olgun ve üstün bir düzeye duyguları açısından ulaşmış sayılmazlar. Günümüze kadar insanlar ancak çok sınırlı bir “duygu alanı” geliştirmişlerdir (Naess, 1997: 36). Naess’e göre, eksik görünen şey, “hayvanların hak sahibi olabilmesi için belirli ahlaki kapasitelerinin olması gerekir” çıkarımı için yuvarlak olmayan, ikna edici bir kanıttır. Bu çerçevede hak teriminin sıradan insanlar arasında ortaya çıkışını inceleyeceğini ve bazıları belirli sınırlar içinde tutarlı ve kullanışlı olan olası çağrışımları ele alacağını belirtmektedir. Hem ilke olarak türlerin eşitliği genel (ilkesel olarak tüm türlerin yaşama ve gelişme hakkı) deyişini, hem de bir kurdun ayıya göre karma bir toplumun üyesi olarak kabul edilmesini zorlaştıran kuralları savunmada herhangi bir tutarsızlık görmemektedir (Naess, 2005a: 300).

Naess’e göre, “doğal hak” kavramlarının açıklığa kavuşturulması hiç bu kadar başarılı olmamıştı. Naess, göz önündeki eşitlikçi normun açıklığa kavuşturulması için bir yardım olarak, tanımsal kural şartı konmasını önerir: “A’nın yaşama ve gelişme hakkı B’nin A’yı yaralama veya öldürmesinin gerekçesini otomatik olarak dışarıda bırakmaz.” Karışıklığı önlemek için, B’nin öldürmeye hakkı olabileceğini söylemeyeceğini; doğal hak diye adlandırılan dışında çok sayıda haklılık türü olduğunu vurgular (Naess, 2005f: 494-495).

Merchant (1992: 102-103)’a göre, derin ekoloji destekçileri, biyosferdeki her varlığın eşit haklara sahip olduğu düşüncesini öne sürerken insana özgü (ait) sosyo-politik kategorileri doğaya yansıttıklarının ve bu anlamda insan merkezlikle sakat olduklarının farkında değildirlere. Dolayısıyla görüşlerinde gizli insan merkezci özellikler barındırırlar. “Biyosferik eşitlik” de benzer biçimde insanın doğaya yaptığı bir yüklemekten ibarettir. Doğada “haklar” hiçbir zaman kendiliğinden ortaya çıkmaz. Örneğın, leoparlar kendileri için bir “hak” talebinde bulunmazlar ve yakaladıkları diğer hayvanlara da “yaşama”, “kendini gerçekleştirme” gibi haklar tanımazlar. “Haklar” toplumsal yaşamdan ve buradaki kurumsal yapılardan kaynaklanmaktadır (Önder, 2003a: 213). İnsan, kendine ve kendi topluluğuna özgü kategorileri ne kadar doğaya yansıtırsa da doğa bir etik boşluk alanı olarak kalmaya devam eder (Bookchin, 1994: 48). Önder (2003a: 213)’e göre, eşitlik gibi, toplumsal ilkelerin doğaya atfedilmesi, esasen insan merkezci bir doğa kavramlaştırmasına işaret etmektedir.

Diğer taraftan, Ferry, Zegers ve Porrit de konuya değişik açılardan yaklaşmaktadır. Ferry’ye göre, derin ekolojinin, bir “doğa sözleşmesi” çerçevesinde doğayı “taraf rolü oynayabilecek bir hukuk öznesi” olarak kurumlaştırma deneyiminde iki temel güçlük bulunmaktadır. Birinci güçlük; “doğanın bir etken ve hukuksal bir “alterego”dan [öteki ben] beklenen karşılıklılık içinde eyleyebilecek bir varlık olmayışıdır. Hukuk her zaman insanlar için vardır, ağaç ya da balina, her zaman onlar için, yasalara bağlı bir saygı biçiminin nesnesi haline gelebilmektedirler - tersi değil.”

İkinci güçlük, birincisi kadar açık bir şekilde değildir (Ferry, 2000: 187) :

Doğa’dan, bir metafor olarak, “sözleşmeci taraf” gibi söz edilebileceğini kabul etsek bile, yine de, *onda*, öze ilişkin bir değere sahip olduğu varsayılan şeyin ne olduğunu kesinleştirmek gerekmektedir. Köktenciler çoğu kez burada, *bütünüyle biyosferin* söz konusu olduğu, *çünkü onun*, içine aldığı bütün varlıklara *can verdiği* ya da en azından, varoluş içinde ayakta kalmalarına imkân sağladığı yanıtını vermektedirler.

Oysa insanla HIV’in aynı düzeyde hukuk öznesi olduğu ileri sürülebilir mi? Çünkü biyosfer yavru foklardan HIV’e, ormandan vebaya, ırmaktan koleraya kadar her şeye can vermektedir (Ferry, 2000: 187).

Zegers’e göre, derin ekoloji hareketinin yoğun duygusal bir bileşeni vardır. Naess’in düşünceleri mistikliğe yaklaşır (Zegers, 2003: 71) ve Charlene Sprenak’ın ussal düşünüşün yerine “... duygusal bağlanma ve şefkatten doğal dünya ortaya çıkar” (Naess, 1988: 129) görüşünü onaylayarak alıntı yaptığına göre, Naess da şahsen bunun farkına varmış görünmektedir (Zegers, 2003: 71). Porrit diğer varlıkların yaşam hakkına saygılı olunabilmesine karşın, insanın, insan gibi düşünmekten kaçınamayacağını belirterek konuyu açıklamaktadır (1988: 63):

Bana kendini bir dağ yerine koy ve bir dağ gibi düşünmeye çalış deseler de bunun pek yararlı sonuç vereceğine inanmadığımı söylemeliyim. Bunun nedeni sol beyin eğilimli, hayal gücü kısıtlı, tipik bir İngiliz olduğum için ne bir dağ gibi ne de bir pire gibi düşünebilmekten yoksun olmamdır belki de. Aslında her ne kadar kendimi doğaya yakın hissetsem, öteki yaratıkların yaşam haklarına saygılı olsam da insan gibi düşünmekten başka bir şey yapabileceğimi kabullenmek hem biraz iddialı hem de biraz ahmakça geliyor bana.

Naess’in düşüncesine yönelik bu eleştiriler, yumuşak bir insan merkeziliğin kaçınılmaz olduğu noktasından hareket eder. Naess’e göre ise, derin ekoloji kolayca insan merkezci savların pratik etkinliğini kabul edebilir (Naess, 2005b: 46).

Biyosfere hizmet eden çoğu politikanın uzun vadede aynı zamanda insanlığa da hizmet etmesi nedeniyle, en azından başlangıçta, dar “insan merkezci” savların temelinde kabul edilebilirler. Yine de, böyle bir taktik yaklaşımın önemli sınırlamaları vardır. Üç tehlike vardır. İlki, başarılı insan merkezci tezlere dayalı bazı politikalar daha derin tartışmanın hedeflerini boş yere ihlal etme veya bun-

lardan ödün verme ile sonuçlanır. İkincisi, kalıcı değişim için güçlü güdüleme ve büyük bir amaca hizmet için isteklilik zayıflar; ve üçüncüsü, Dünya Koruma Stratejisi⁴ (*World Conservation Strategy*) gibi insan merkezci belgelerdeki karmaşık savlar, çoğu kişinin özümseyebileceği, anlayabileceği zaman ve yetenekten öteye geçmektedir ve uzmanlar arasında bitmez tükenmez teknik anlaşmazlıkları artırma eğilimindedir (Naess, 2005b: 46). Diğer taraftan, Naess derin ekoloji hareketinde kendilerini biyomerkezci veya çevre merkezci olarak kabul ettiklerini belirtir (Naess, 1994: 14; Naess, 2005e: 406-407).

Canlıların Yaşama Hakkı

Naess'e göre, "insan hakları" terminolojisinin politika üzerinde büyük ölçüde yararlı bir etkisi olmuştur. 1945 yılından bu yana birçok ülkedeki azınlık grupları, haklar terminolojisini kullanarak ayrımcılık ve zulme karşı mücadele vermiştir. Bunun politik etkisi olduğu sürece, "hayvan hakları" ifadesinden vazgeçilmemesi uygun olacaktır. Hukuki-akademik ve felsefi çevrelerde haklar terimi konusundaki kafa karışıklığı, etkili başka bir kavramın belirlenmesine olanak tanımamaktadır. En azından bazı ülkelerde, hayvan hakları hakkında konuşmak insanların kafasını karıştırmamakta ve çoğunluk tarafından onaylanmaktadır. Çok sayıda metinde, sadece "insan hakları" yerine "insan ve hayvan hakları" veya "ekosistem hakları" konması yeşil politikanın bakış açısından metni önemli derecede geliştirmektedir. Tartışmalarda, aşağıdaki gibi sorular sık sık anlamlı olabilmektedir: "Sadece insan hakları mı demek istiyorsunuz? Neden sadece insan haklarına atıfta bulunuyorsunuz? Cansız varlıkların hakları ne olacak?" Bir ekosistemin fiziksel yaşamı, ekosistemlerin birbiriyle etkileşimi ve bir bütün olarak dünyanın gerçek yaşamı da içinde olmak üzere yaşam teriminin, genişletilmiş bir kavramı kabul edilirse, hak kavramıyla ilgili sorun bir dereceye kadar yapay hale gelecektir. Örneğin, son derece başarılı "Bırakın nehirler yaşasın!" sloganı, dağlar, göller ve okyanuslarla birlikte tabiat manzarasını da kapsayan yaşamın geniş göndermelerinin gücüne tanıklık eder. Bu bakımdan, Naess'e göre, haklar teriminin kullanımı kafa karıştırıcı olabilir. Eğer öyleyse hayvanlar ve insanlar için kullanılan bu terimin bu çerçevede ortadan kaldırılması uygun olabilir (Naess, 2005: 214).

İnsanla beraber insan dışındaki varlıkların da hakları olduğu düşüncesi kimi insan merkezci yaklaşımlarda bulunmakla beraber insan dışında diğer varlıklara haklar tanımayan görüşler de vardır. Çevre merkezci yaklaşımlarda ise egemen görüş hak atıflarının bütüne ilişkin olması yönündedir. Dolayısıyla derin ekoloji

⁴ Dünya Koruma Stratejisi (*World Conservation Strategy-WCS*), Birleşmiş Milletler Çevre Programı-BMÇP (*United Nations Environment Programme-UNEP*), Uluslararası Doğal Kaynakları ve Doğayı Koruma Birliği (*International Unionforthe Conservation of Nature and Natural Resources-IUCN*) ve Dünya Yabani Yaşam Fonu (*World Wildlife Fund-WWF*) tarafından hazırlanarak 1980 yılında yayımlanmıştır. Koruma ve gelişme düşüncesinin, sürdürülebilir bir topluma ulaşmak amacıyla birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Bozdoğan, 2005: 1017).

de “hak” atıflarının bütün varlıklara yapılmasından dolayı çevre merkezciğe ve kimi yumuşak insan merkezci yaklaşımlara yakındır.

Derin ekoloji hareketinde “var olma hakkı”, “kendini gerçekleştirme hakkı”, “biyosferik eşitlik”, tüm varlıklara eşit hak tanır gibi görünse de varlıklar bu hakka ilkece sahiptirler. Son çözümlemede, insanların haklarının diğer varlıkların hakları karşısında bir öncelik ve ayrıcalığı vardır. Bu yaklaşımı ise insanların yaşamsal olmayan gereksinimleri ile insan dışındaki varlıkların yaşamsal gereksinimleri arasında bir çatışma olması durumunda gereksinimlerin karşılaştırılması gerektiğini savunarak yumuşatmaya çalışmaktadırlar.

İnsan merkezci yaklaşımda ise insan hakkı her zaman diğer varlıkların haklarından önceliklidir. İnsan merkezci etikte kendini gerçekleştirme hakkı sadece insanlara tanınır. Çevre merkezci yaklaşımda ise herhangi bir öncelik söz konusu değildir, bütün yaşam biçimlerinin eşit hakkı olduğu savunulur. Bu açıdan derin ekoloji hareketi her iki yaklaşımın da özelliklerini kısmen bünyesinde barındırmaktadır, ancak çevre merkezilik daha ağır basmaktadır.

SONUÇ

Hak konusunda insan merkezcilikte görüş birliği yoktur. İnsanı hak sahibi sayma konusunda herhangi bir anlaşmazlık yokken, hak sahipliğinin insan dışı varlıklara genişletilmesi konusunda birbirleriyle çelişen görüşler vardır. Ancak, her durumda insan hakkı üstün, önceliklidir. Çevre merkezilikte ise bütün yaşam biçimlerinin hakları olduğu, hatta eşit hakları bulunduğu savunulur. Dolayısıyla insanın, bütün yaşam biçimlerinin hakları içinde bir önceliği veyahut ayrıcalığı yoktur (Akkoyunlu, 1998: 137). Naess, hak kavramını karmaşık bir kavram olarak görmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, derin ekoloji hem insan merkezçiliğin hem de çevre merkezçiliğin özelliklerine sahiptir. Tüm varlıkların eşit ölçüde kendini gerçekleştirme hakkı vardır. Ancak bu hakka sadece ilkece sahiptirler. Çünkü pratik, bazı öldürmeleri, baskıları, araç olarak kullanmayı zorunlu kılar (Ünder, 1996: 203; Naess, 1995b: 151-155). “Eşit haklara sahip olmak” ile “eşit kendini geliştirme hakkına sahip olmak” arasında ayırım yapılır. Biyosferik eşitlik ise, tüm türlerin eşit haklara sahip olmak bakımından eşitliği anlamına gelmez, ama eşit kendini geliştirme hakkına sahip olduğunu gösterir. Dolayısıyla insan gereksinimlerinin insan dışı varlıkların gereksinimlerinden asla öncelikli olamayacağı sonucu çıkarılamaz. İnsan hakları diğer varlıkların haklarından öncelikli ve ayrıcalıklıdır. İnsan dışındaki varlıkların yaşamsal gereksinimleri ile insanların yaşamsal olmayan gereksinimleri arasında bir çatışma olursa, bunların karşılaştırılması, kimi zaman da insanların yaşamsal gereksinimlerini ertelemek gerektiği düşünülür (Naess, 1992: 170-171). Derin ekolojide hak atıfları bütün varlıklara yapılmaktadır. “Haklar” doğada kendiliğinden ortaya çıkmaz. Toplumsal ilkelerin doğaya atfedilmesidir. Böyle ele alındığında

hem insan merkezliğin hem de çevre merkezliğin özelliklerini kısmen barındırır da çevre merkezlik daha ağır basmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, Ertan Kıvılcım (1998), “Çevre Etiği”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 31, S. 1, s. 125-139.
- Benton, Ted (2007), “Deep Ecology”, Pretty, J. vd. (Ed.), *The Sage Handbook of Environment and Society*, Sage Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, s. 78-90.
- Bookchin, Murray (1994), “Yoketme Gücü Yaratma Gücü”, *Birikim*, s. 57-58, s. 48-58.
- Bozdoğan, Recep (2005), “Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı”, *Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş'a Armağan Özel Sayısı*, (2005-2/2006-1), s. 50, s. 1011-1028.
- Ertan, Birol (1998), *Canlı Hakları: Çevrebilim Açısından*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ferry, Luc (2000), *Ekolojik Yeni Düzen: Ağaç, Hayvan, İnsan*, (Çev. Turhan Ilgaz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Görmez, Kemal (2003), *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Merchant, Carolyn (1992), *Radical Ecology: The Search For A Livable World*, Routledge, London.
- Morris, Brian (1993), “Reflection on ‘Deep Ecology’ ”, *Deep Ecology & Anarchism*, Freedom Press, London, s. 37-46.
- Naess, Arne (1988), “Deep Ecology and Ultimate Premises”, *The Ecologist*, Vol.18, No: 4/5,
- Naess, Arne (1992), *Ecology, Community And Lifestyle (Outline of An Ecosophy)*, Rothenberg, D. (Translated and revised by), Cambridge University Pres.
- Naess, Arne (1994), “Derin Ekolojinin Temelleri”, Tamkoç, Günseli (Der.), *Derin Ekoloji*, Ege Yayıncılık, İzmir, s. 9-16.
- Naess, Arne (1995a), “The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects”, Sessions, George (Ed.), *Deep Ecology for the Twenty-First Century*, Shambala, Boston & London, s. 64-84.
- Naess, Arne (1995b), “The Shallow And The Deep, Long – Range Ecology Movements: A Summary”, Sessions, George (Ed.), *Deep Ecology for the Twenty-First Century*, Shambala, Boston & London, s. 151-155.
- Naess, Arne (1997), “Sade Yaşama Ulaşan Doayurucu Yollar veya Sade Fakat Doayurucu Bir Yaşam”, *Ağaçkakan*, s. 32, Güz, s. 35-38.
- Naess, Arne (2005a), “Self-Realization in Mixed Communities of Human Beings, Bears, Sheep, and Wolves”, Glasser, H., Drengson, A. (Ed.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, Springer, The Netherlands, s. 291-300.

- Naess, Arne (2005b), “The Deep Ecology Movement: Some Philosophical Aspects”, Glasser, H., Drengson, A. (Ed.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, Springer, The Netherlands, s. 33-55.
- Naess, Arne (2005c), “The Deep Ecology ‘Eight Points’ Revisited”, Glasser, H., Drengson, A. (Ed.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, Springer, The Netherlands, s. 57-66.
- Naess, Arne (2005ç), “The Arrogance of Antihumanism”, Glasser, H., Drengson, A. (Ed.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, Springer, The Netherlands, s. 185-187.
- Naess, Arne (2005d), “Philosophy of Wolf Policies I: General Principles and Preliminary Exploration of Selected Norms”, Coauthored with I. Mysterud, Glasser, H., Drengson, A. (Ed.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, Springer, The Netherlands, s. 301-323.
- Naess, Arne (2005e), “Spinoza and the Deep Ecology Movement”, Glasser, H., Drengson, A. (Ed.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, Springer, The Netherlands, s. 395-419.
- Naess, Arne (2005f), “Notes on the Methodology of Normative Systems”, Glasser, H., Drengson, A. (Ed.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, Springer, The Netherlands, s. 483-497.
- Naess, Arne (2005g), “Sustainable Development and Deep Ecology”, Glasser, H., Drengson, A. (Ed.), *The Selected Works of Arne Naess, Deep Ecology of Wisdom*, Springer, The Netherlands, s. 563-575.
- Önder, Tuncay (2003a), *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Odak Yayınevi, Ankara.
- Önder, Tuncay (2003b), “ ‘Derin Ekoloji’ Üzerine”, *Liberal Düşünce*, Yıl 8, S. 30-31, s. 95-111.
- Özer, M. Akif (2001), “Derin Ekoloji”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 10, S. 4, s. 61-79.
- Porrit, Jonathon (1988), *Yeşil Politika*, 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Saygılı, Abdurrahman (2009), *Radikal Çevreci Hareketin Bir Taktiği Ekolojik Sabotaj*, A.Ü.H.F. Yayınları, Ankara.
- Tamkoç, Günseli (1994), “Derin Ekolojinin Temel Çizgileri”, Tamkoç, Günseli (Der.) *Derin Ekoloji*, Ege Yayıncılık, İzmir, s. 93-105.
- Tepe, Harun (1991), “Çevre Etiği: ‘Toprak Etiği’ mi yoksa ‘İnsan Etiği’ mi?”, *Felsefe-logos*, S.6, s. 41-56.
- Ünder, Hasan (1996), *Çevre Felsefesi*, Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Zegers, Peter (2003), “Politik Ekoloji’nin Karanlık Yüzü”, *Toplumsal Ekoloji*, S. 3, Güz.
- Zimmerman, Michael E. (1994), *Contesting Earth’s Future, Radical Ecology and Postmodernity*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/472152.asp> (01.01.2011).